

Арстанбеков М.С.

УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШ МЕЗГИЛИНДЕГИ АСКЕР ТУТКУНДАРЫНЫН
УКУКТУК АБАЛЫ

Арстанбеков М.С.

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ВОЕННОПЛЕННЫХ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

M.S. Arstanbekov

THE LEGAL SITUATION OF PRISONERS OF WAR
DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

УДК: 947. 36(575.2)

Макалада согуш мезгилиндеги аскер туткундарынын укуктары жана абалдары тууралуу салыштыруу иретинде айтылат.

Негизги сөздөр: согуш, туткундар, укуктук, жобо.

В данной статье рассматривается правовое положение военнопленных.

Ключевые слова: война, военнопленный, правовой, положение.

This article discusses the legal status of prisoners of war.

Key words: prisoner of war, a legal situation.

Улуу Ата Мекендик согуш убагында фашисттик Германияга караганда Советтер Союзу чет элдик аскер туткундарына гумандуу мамиле жасап, эл аралык гуманитардык укуктардын принциптерин сактоо менен согуш башталгандан баштап аскер туткундарынын кармоо режимдерин жөнгө салган. Кызыл Армия жеңилип бараткан оор күндөр башына түшкөн мезгилинде да жүздөгөн немец жана чет элдик аскер туткундарын укугун кароо максатта советтик саясий аскер башкармасы маселени чечүү үчүн 1941-жылы 1-июлда Советтик Элдик Комиссарлар тарабынан «Аскер туткундарынын абалы» аттуу жаңы абалынан кабыл алынган. Бул абалда аскер туткундарынын төмөнкү укуктары каралган:

- аскер туткундарынын өмүрү жана коопсуздугу кепилдикке алынган;
- жетиштүү тамак аш;
- медициналык жардам;
- аскер кийимдерин кийүүгө, формасынын өзгөчөлөнгөн белгилерин, ордендерин жана медалдарын тагууга, сактоого жана жеке баалуу буюмдарын алып жүрүүгө уруксат берилген;
- туткундарды иштетүүнүн жадыбалы жана эмгек убактысы белгиленген;
- кылмыш жаза жана административдик жоопкерчиликтери каралган.

Аскер туткундарынын абалын жөнгө салуу үчүн 1941–1945-жылга чейин бир канча мыйзамдарды жана жетектөө көрсөтмөлөр кабыл алынган.

- «Аскер туткундарын НКВДнын лагерлерине жайгаштыруу абалы»;
- «Аскер туткундарын кабыл алуучу НКВДнын жайларынын абалы».

1943-жылдын 2-январында аскер туткундарынын массалык келүүсүнөн «Фронт тараптан келген

аскер туткундарына эвакуация ишин жөнгө салуу» боюнча коргоо Наркомунун буйругу чыккан.

Россия Федерациясынын Кылмыш кодексинин 29-беренесине ылайык «Аскер кылмыштуулугунун абалы» согуштун аягына чейин күчүн кетирген эмес. Бул беренде Советтик аскерлердин чет элдик аскер туткундарына болгон кызматтык милдеттери, жоопкерчиликтери жана аскер туткундарына карата жасалган орой мамилелери тууралуу айтылган. Бул берене боюнча мыйзамды бузган советтик аскерлерге карата кылмыш жазалары 3 жылга чейин эркинен ажыратуу каралган.

Согуштун тарыхында буларды кезиктирүүгө болот СССР, курчоодо калган немецтик госпиталдарга, жарадар болгон немецтик аскерлерге жана офицерлерге НКВДнын буйругунун негизинде көп өлчөмдөгү медициналык дары-дармектерди, тамак-аштарды жана жардам көрсөтүү үчүн медициналык кызматкерлерди бөлүп берген. 1944-жылдын октябрь айынан, 1945-жылдын июль айына чейин архивдик материалдардын көрсөтмөсү боюнча фронттук госпиталдарда **335 698** чет элдик аскер туткундарына квалификациялуу медициналык жардам көрсөтүлгөндүгү аныкталган.

Таблица № 1 - Советтик-Германия фронтунда 1941-жылдын 22-июнунан, 1945-жылдын 8-майга чейин Кызыл Армияга аскер туткунуна түшкөн чет элдик аскерлердин саны

Согуштун мезгилдери	Генералдар	Офицерлер	Унтер Офицер	Жөнөкөй аскерлер	Баары
1941-ж. 22-июндан, 31-декабрь	-	303	974	9 352	10 602
1942-ж. 1-январдан, 30-июнь	1	161	762	5 759	6683
1942-ж. июль-декабрь	2	1 173	3 818	167 120	172 143
1943-ж. январь-июнь	27	2 336	11 865	350 653	364 881
1943-ж. июль - декабрь	-	866	4469	72 407	77 742
1944-ж. январь-30-июнь	12	2 974	15 313	238 116	256 415
1944-ж. июль- декабрь	51	8 160	44 373	895 946	948 530

1945-ж. 1-январь – 30-апрель	20	10 044	58 870	1 235 440	1 305 344
1945-ж. 1-май – 8-май	66	10 424	40 930	583 530	634 950
Баары:	179	36 411	182 377	3 558 323	3 777 290

Ал эми фашисттик армиянын аскер туткунуна кабыл болгон Кызыл Армиянын аскерлеринин жана командирлеринин тагдырына токтолсок өтө чоң айырма бар. Тарыхый көптөгөн изилдөөлөрдө аныктайт, ар бир немецтик аскер эч кандай юридикалык жоопкерчиликсиз советтик аскер туткундарына карата өлтүрүүнүн, кыйноонун, мыкаачылыктын, ур-токмоктуун бардык ыкмаларын колдонгон. Советтик аскер туткундарына согуш башталган мезгилден баштап, абдан оор болгон. Аскер туткундарын фашисттик Германия биринчиден дивизиянын туткундарды топтоо борборуна чогулткан, андан кийин «дулаг» (тандоо) лагерине жөнөтүшкөн ал жерде аскер туткундарына карата фильтрациялоо жүргүзүлгөн улуту, адиси, офицер, коммунист багыты ж.б. белгилери боюнча. Жөнөкөй аскерлер жана кенже командирлер «шталаги» лагерине, ал эми офицерлер «офлаг» атайын лагерлерге жөнөтүлгөн. Фашисттик Германиянын 2 670 жакын аскер туткундарын кармоочу лагерлери болгон, негизинен Украина, Австрия, Чехословакия, Германия, Норвегия, Финляндия жана Румыниянын территорияларында.

1941-жылы декабрь айында ОКБ жана ОКХнын эсептөөсүндө советтик аскер туткундарынын саны 3,8 млн жеткендигин аныктаган, бирок кийин 3,3 млнго азайтып берген, себеби Советтик аскер туткундарынын ичинен комиссарларды, саясий аскер жетекчилерин, еврейлерди лагерлерге жеткирбей эле атып салышкан. (архивдик материалдарда ар түрдүү аскер туткундарын саны айтылат так эмес).

Чыгыш фронтунун рейхминистри А. Розенбердин Германиянын штабынын башчысы генерал-фельдмаршал В. Кейтелюге 1942-жылдын 28-февралында жазган катында айтылат: «Советтик аскер туткундарынын тагдыры – Германияда чоң масштабдуу трагедияны түздү. Советтик 3,6 млн аскер туткундарынын ичинен ишке жарамдуусу бир канча миң. Көп сандаган аскер туткундары ачкалыктан жана ачык асманда кармалгандыгына байланыштуу күндүн сууктугунан өлүштү. Тиф оорусунун жайылганына байланыштуу 1000 туткун өлдү жана калган туткундар алсыз абалда баса албайт. Бир лагерден экинчи бир лагерге жылдыруу мезгилинде жолдор өлүктөргө жана канга боёлду» деп жазган. Катка жооп кылып штабдын башчысы генерал-фельдмаршал айткан: Канчалык аскер туткундары курман болсо, ошончолук Улуу Германия үчүн жакшы болот деген.

Аскер туткундарын оор абалда кармоо чоң идеологиялык абалды түзгөн. Фашисттик Германия жарыялаган: Советтик аскер туткундары Эл аралык укуктар боюнча даттана албайт. Себеби Советтер Союзу 1907-жылкы Гааг конвенциясын тааныган

эмес жана Женева Конвенциясынын аскер туткундары жөнүндөгү абалына кол коюудан баш тарткан. (Гааг конвенциясынын Кызыл Крест келишими боюнча Советтик Россия кол койгон).

Сталин түздөн-түз Женева конвенциясына кол койгон эмес. Ал айткан Советтер Союзунда аскер туткундары болбойт, эгер болсо алар «дезертирлер жана мекен саткындары» деген.

Ошондуктан аскер туткундарына түшкөн аскерлер Советтер Союзуна кайра барганда жакшы жашоону элестете алган эмес. Көпчүлүк туткундар мындай оор абалды, кыйноону көтөрө албастан түздөн-түз өзүн-өзү өлтүрүүгө барган. Концлагердин коменданты Заксенхаузендин билдирүүсүндө Сталиндин баласы – ага лейтенант Яков Джугашвили психологиялык кысымды көтөрө албастан электр тогу өткөрүлгөн зымдарга өзүн таштап өлгөн деп баяндаган.

Таблица №2 - 1944-жылдын 22-декабрь айына чейинки Советтик аскер туткундарынын саны

Советтик аскер туткундары жөнүндө билдирүү	Баары
Согуштун башталышында түшкөн аскер туткундары	5 163 381
Өлгөндөр жана атылгандар ж.б.	3 226 237
Лагерден бошотулгандар	823 230
Лагерден качкандар	66 694
Лагерде тургандар	1 054 820
Ар кандай жумуштарга бөлүнгөндөр	875 479

Smaller taken from political prisoner and prisoner collection Lange

1941–42-жылга чейин Фашисттик Германия Советтер Союзундагы улуттарга көңүл бурган айрыкча: Орто Азиядан барган улуттарга, кавказ, Урал, Крым жана ислам дининдеги туткундарга. Польша жана Украина аскер туткундарынын борбору болуу менен, бул жерде улуттук белгилерине карап аскер легиондор батальондору түзүлгөн.

Таблица № 3 - И. Хоффмандын изилдөөсү боюнча согуш мезгилиндеги легиондордон түзүлгөн батальондордун саны

Улуттардан	Батальондун саны	Аскердин саны
Түркестан	26	20 миң
Азербайжан	15	36 миң

Грузин	13	19 миң
Армяндар	12	7 миң
Түндүк кавказдар	9	15 миң
Крым татарлар	8	12.5 миң
Калмык кавалер корпусу	1	5 миң

Батальондордун түзүүнүн негизги саясий максаты СССРдин көп улуттуу элдердин ортосунда карама-каршылыктарды жайылтуу жана орус элине болгон нааразычылыкты көбөйтүү. 1943-жылдын май айында Германиянын куралдуу күчтөрүндө 90 орус аскер батальону толук кандуу иштегени тарыхта айтылат. Орус аскерлери эмне себептен душман тарапка өтүп, фашисттик Германияга кызмат кылууну милдеттенген:

- негизинен лагерде ачкачылыктан жана кыйноодон кутулуу үчүн;
- атылып өлүп калбоо үчүн;
- качып партизандарга баруу жана фронт линиясына өтүү үчүн.

Тарыхта болгон легиондордун «Дружина» СС бригадасы партизандарга кошулуп душмандар менен согушканы.

Фашисттик Германиянын аскер туткундарынан бошотулган кийин, Советтер Союзуна келгенде аларга кайрадан тергөө иштери башталып, көпчүлүгү атууга берилген, көпчүлүгү 10–25 жылга чейин эркинен ажыратылган жана реабилитацияланган.

Таблица № 4 - Советтик генералдардын аскер туткундан бошотулгандан кийинки тагдыры

Мекенине келгендер	Текшерүүдөн өткөндөр	Өлүм жазасына тартылган	10-25 жылга ркинен ажыратылган	Кабакта өлгөндөр	Кызмат кылууну уланткан	согуштан кийин ордендер менен сыйланган	Реабилитация болгондор
57	57	23 (8 Мекенин саткандыгы үчүн)	5	2	20	29	15

Советтер Союзунда 1956-жылга чейин аскер туткундарына карата мыйзамдуу мамлекет тарабынан эч бир жеңилдиктер каралган эмес. Сталин өлгөндөн кийин гана бул маселе козголуп, КПССтин Борбордук Комитети тарабынан атайын комиссия түзүлүп анын жетекчиси болуп, Советтер Союзунун Маршалы Г.К. Жуков шайланган. Комиссия текшерип чыгып 1956-жылдын 29-июнунда партиянын Борбордук Комитети жана СССРдин Министрлер Совети тарабынан токтом чыгарылган «Аскер туткундары жана алардын үй-бүлөсүнө карата мыйзамда кетирилген кемчиликтерди оңдоо боюнча». Ушул токтомдун негизинде аскер туткундарына жана алардын үй-бүлөсүнө бир кыйла жеңилдиктер берилген. Бирок бул жеңилдиктерди бардык эле аскер туткундары алган эмес.

Макаланын аягында айтууга туура келет аскерлердин аскер туткуну болушуна биринчиден согуш күнөөлүү жана согуш мезгилиндеги жарыяланган мыйзамдар, идеологиялар. Көпчүлүк тарыхчылардын жана серепчилердин айтуусу боюнча: эгер Советтер Союзу Гааг конвенциясына кол койгондо Советтик аскер туткундарынын укуктары корголууп, абалы бир аз жеңил болмок деген ойду айтышат.

Адабияттар:

1. Гаагская Конвенция 1907 г.
2. Судьба военнопленных и депортированных граждан СССР. Материалы Комиссии по реабилитации жертв политических репрессий. 1996. № 2 С.91–112.
3. Бобров В. Большая ложь о великой войне.
4. Советские военнопленные до весны 1972 г. Рейнгард Рюруп – 2-е изд. Москва. Берлин. 1994 г.
5. Уголовный Кодекс РСФСР редакции 1926.М.,1957.-С.86.
6. Датнер Ш. Преступления немецко-фашистского вермахта в отношении военнопленных во второй мировой войне. М. Политиздат. 1963 г. С.352–353.
7. Проблемы военного плена: История и современность. Вологда. 1997.
8. Ерин М.Е. Советские военнопленные в нацистской Германии. 1941–1945 гг. Ярославль: ЯрГУ. 2005.
9. Хавкин Б.Л. Немецкие военнопленные в СССР и советские военнопленные в Германии. Русское изд. 2006. №1.

Рецензент: кандидат юридических наук Тайлакова С. Дж.